

NEWS

**OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES**

ISSN 2224-5294

Volume 6, Number 305 (2016), 252 – 257

ӘӘЖ 343.359 (574)

FEATURES RELEVANT NATIONAL LEGAL ACTS TO THE WORLD STANDARDS

N.R. Bizhan¹, A.T. Kokenova¹, A.R. Bizhanov²

International Humanitarian and Technical University

aiganymk@mail.ru

Keywords. Code, the law, sanction, operational-investigative action, the world standard, the prosecutor, the judge, the statistical material pretpulenje principles.

Abstract. The article deals with the problem of compliance sanctioning hidden operational and investigative actions in criminal law and criminal procedure legislation of the Republic of Kazakhstan to the international standards.

**ҰЛТТЫҚ НОРМАТИВТІК ҚҰҚЫҚТЫҚ АКТІЛЕРДІ ӘЛЕМДІК СТАНДАРТТАРҒА
СӘЙКЕСТЕНДІРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Н.Р. Бижан, А.Т. Кокенова, А.Р. Бижанов

Халықаралық гуманитарлық техникалық университет, АӘИУ

Кілт сөздер: кодекс, заң, санкция, жасырын тергеу әрекеттері, әлемдік стандарт, прокурор, судья, статистикалық мәлімет, қылмыс, қафидат.

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасының Қылмыстық құқық және Қылмыстық процестік заннамаларындағы жасырын тергеу әрекеттерін санкциялауды әлемдік стандарттарға сәйкестендіру маселелері карастырылған.

Қазіргі таңдағы ең беделді, әрі күрделі құрылымды халықаралық ұйымдардың арасындағы 1945 жылы құрылған Біріккен Ұлттар Ұйымының саяси салмағы басым. Қазақстан Республикасы үшін БҮҮ-мен бірлесіп әрекет етуі – еліміздің сыртқы саяси қызметінің ең маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Еліміз бұл ұйымға 1992 жылдың 2-наурызында өткен Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясының 46 сессиясындағы №46/224 резолюциясы қабылдануының нәтижесінде мүше болып кірген[1].

Сол кезеңнен бастап, республкамыздың Ата заңының [2] және КР «Нормативтік құқықтық актілер туралы» заңының талаптарына сай ұлттық нормативтік құқықтық актілерді халықаралық шарттарға сәйкестендіру шаралары жүзеге асырылып келеді[3]. Әлемдік стандарттағы халықаралық шарттардың талабын орындамау, яғни оларға ұлттық заннамалардың қайши келуі, соңғысының зансыз және оны қоғамдық қатынастарда қолдануға рұқсат етілмейтіндігімен ерекшеленеді. Бұл, КР Қылмыстық процестік кодекстің 2-бабы 3-бөлімінде «Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шарттар осы кодекс алдында басымдыққа ие және, халықаралық шартта оны қолдану үшін заң шығару талап етілетіндігі туындағын жағдайларды қоспағанда, тікелей қолданылады»-деп көрсетілуімен айқындалып отыр[4]. Аталған басымдылық КР Қылмыстық кодексінің 1-бабы 3-бөлімінде де белгіленген[5]. КР Президентінің 2014 жылы 17 қарашадағы №732 «Қазақстан Республикасының әлемнің ең дамыған 30 мемлекетінің қатарына кіру жөніндегі» Жарлығын жүзеге асыру мен еліміздің әлемдік аренада өз беделдік тұғырын айқындауда халықаралық шарттардың талаптарын орындау да орасан зор роль атқарады[6]. Ұлттық заннамаларды әлемдік стандарттарға дер кезінде сәйкестендірмеу, қоғамдық қатынастардың реттелмейінің себептері болып табылады. Бұған мысал ретінде, қылмыстық іс бойынша айыппалушының бас шарасын алу санкциясын прокурордан алып сотқа өткізу сұраптараты 17 жыл бойы карастырылып келген. Осы уақыт аралығында терегеп-тексеруден және сotttan бой таласалап, республикамыздан тыскары жерлерде жүрген күдіктілер, айыппалуышлар мен сotttalushyларды Қазақстанға қайтару сұраптаратын шешуде үлкен даудамайлар туындаған отырған.

Себебі, әлемдік стандарттарға сай санкциялау сұраптары судьяның құзыреттілігіне берілген. Осылардың негізінде 2009 жылы 30 тамызда қылмыстық іс жүргізу заннамасындағы бұлтартпау шаралары бойынша санкциялау құзыреттілігі прокурордан алынып судьяға берілген болатын.

Казіргі таңда, қылмыстық іс жүргізу заннамаларында басқа да санкциялау сұраптары туындалап отыр. Бұл мәселелерге тоқталмас бұрын әр жылдардағы қылмыстық істерге кәтысты КР Бас прокуратурасының берген мәліметтеріне тоқталаған кесте[7].

Кесте - 1. 2006жылғы статистика бойынша қылмыстардың саны.

А		Көрсеткіштердің атауы		Көрсеткіштердің атауы	
		Б	Реттік номері		
	1	Жалпы қылмыс, есеп кезінде тергеуде жаткан қылмыстар	1	Жалпы қылмыс, есеп кезінде тергеуде жаткан қылмыстар	Соның ішінде
	2	Тіркелген жалпы қылмыстардың саны	2	Тіркелген жалпы қылмыстардың саны	
	3	Әйел адамдарға катысты	3	Әйел адамдарға катысты	
	4	Кәмелетке толмагандар	4	Кәмелетке толмагандар	
	5	Жалпы қылмыстардың сотқа жолданнандары	5	Жалпы қылмыстардың сотқа жолданнандары	
	6	Қылмыстық іс жүргізу бойынша прокурордан шептімі мен тоқтатылған істер	6	Қылмыстық іс жүргізу бойынша прокурордан шептімі мен тоқтатылған істер	
	7	Жалпы қылмыс бойынша тергеу барысында мерзімі өтпі кетуіне байланысты басқа органдар беру	7	Жалпы қылмыс бойынша тергеу барысында мерзімі өтпі кетуіне байланысты басқа органдар беру	
	8	Жалпы қылмыстың қылмыс күрамынан болмауна байланысты қылмыстық іс козаудан бас тару	8	Жалпы қылмыстың қылмыс күрамынан болмауна байланысты қылмыстық іс козаудан бас тару	

Кесте - 2. 2007 жылғы статистика бойынша қылмыстардың саны.

А		Көрсеткіштердің атауы		Көрсеткіштердің атауы	
		Б	Реттік номері		
	1	Жалпы қылмыс, есеп кезінде тергеуде жаткан қылмыстар	1	Жалпы қылмыс, есеп кезінде тергеуде жаткан қылмыстар	Соның ішінде
	2	Тіркелген жалпы қылмыстардың саны	2	Тіркелген жалпы қылмыстардың саны	
	3	Әйел адамдарға катысты	3	Әйел адамдарға катысты	
	4	Кәмелетке толмагандар	4	Кәмелетке толмагандар	
	5	Жалпы қылмыстардың сотқа жолданнандары	5	Жалпы қылмыстардың сотқа жолданнандары	
	6	Қылмыстық іс жүргізу бойынша прокурордан шептімі мен тоқтатылған істер	6	Қылмыстық іс жүргізу бойынша прокурордан шептімі мен тоқтатылған істер	
	7	Жалпы қылмыс бойынша тергеу барысында мерзімі өтпі кетуіне байланысты басқа органдар беру	7	Жалпы қылмыс бойынша тергеу барысында мерзімі өтпі кетуіне байланысты басқа органдар беру	
	8	Жалпы қылмыстың қылмыс күрамынан болмауна байланысты қылмыстық іс козаудан бас тару	8	Жалпы қылмыстың қылмыс күрамынан болмауна байланысты қылмыстық іс козаудан бас тару	

Орташа	3	5740	5406	1344	157	2911	49	0	436
Ауыр	4	1901	1663	342	181	1174	20	0	13
Аса ауыр	5	270	231	51	23	185	0	0	0
A	Б	1	2	3	4	5	6	7	8
Жалпы қылмыстар	1	10287	10331	2909	558	5065	87	1	1558
Кішігірім	2	1676	2037	518	175	794	16	0	588
Орташа	3	5875	6032	1870	187	2693	44	0	959
Ауыр	4	2461	2035	471	158	1394	25	1	11
Аса ауыр	5	275	227	50	38	184	1	0	0

2011 жылғы статистика бойынша қылмыстардың саны.

Кесте – 3.

Көрсеткіншілердің атанды	Реттік номері	1 Жалпы қылмыс, есеп кезінде төрөуде жаткан қылмыстар	2 Тіркелиген жалпы қылмыстардың саны	Сонын ішінде		5 Жалпы қылмыстардың сотқа жолданғандары	6 Қылмыстық іс жүргізу бойынша прокурордың шешпімі мен токтатылған істер	7 Жалпы қылмыс бойынша төрөу барысында мерзімі етпі кетуіне байланысты басқа органға беру	8 Жалпы қылмыстың болжаубына байланысты қылмыстық іс козғаудан бас тару
				3 Әйел адамдарға катысты	4 Кәмелетке толмағандар				
A	Б	1	2	3	4	5	6	7	8
Жалпы қылмыстар	1	17893	18005	7083	795	5073	86	2	1611
Кішігірім	2	1542	1995	550	155	609	10	0	446
Орташа	3	11793	11978	5426	248	2614	45	1	984
Ауыр	4	4239	3763	1025	344	1656	28	1	8
Аса ауыр	5	319	269	82	48	194	1	0	3

Бұл мәліметтер жалпы қылмыс санының 2006жылмен салыстырғанда 2011жылы 1,67 есеге, ал 2012жылы 1,74 есеге есіп отырғанын көрсетеді. Оның ішінде ең көп жасалынатын қылмыстар санатына жататын орта дәрежедегі 2006 жылмен салыстырғанда 2012 жылдың тоғызы айының өзінде 2,1 есеге күрт өскен. Ал ер жылы, жалпы қылмыстар санының сотқа жолданғандары жөніндегі мәліметтер бар жоғы 50% ғана құраған, 2012 жылы ол мәлімет 46%. 2006 жылғы әйелдер арасындағы қылмыстарды 2011 жылмен салыстырғанда 3 есеге, ал бұл жылдардағы кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстардың көрсеткіші 2,4 есеге өскенін мәлімдейді.

Кесте-4. 2012жылдың 9 – айы бойынша статистикалық қылмыстардың саны.

А	Б	Реттік номері	Жалпы қылмыс, есеп көзінде төрлеуде жаткан қылмыстар	Тіркештегі жалпы қылмыстардың саны	Сонын ішінде		Жалпы қылмыстардың сотка жолданнандары	Қылмыстық іс жүргізу бойынша прокурордың шептімі мен тоқтатылған істер	Жалпы қылмыс бойынша төрлеу барысында мерзімі өтін кетуіне байланысты базақта органға беру	Жалпы қылмыс бойынша төрлеу барысында қылмыстың қылмыс күрамының коэффициентін анықтаудан бас тарту
					Әйел адамдарға қатысты	Кәмелетке толмағандар				
Жалпы қылмыстар	1	18643	16475	6445	517	4041	69	0	1169	
Кішігірім	2	1379	1534	353	90	512	9	0	426	
Орташа	3	13642	12193	5333	207	2210	39	0	737	
Ауыр	4	3394	2555	715	197	1181	21	0	3	
Аса ауыр	5	228	193	44	23	168	0	0	3	

Кесте-5

	Алдын алу шаралары
2007	20328
2008	20286
2009	61410
2010	46692
2011	38934

2007 жылғы қылмыстылықтың алдын алушағы қылмыстық кудалау органдарының іс шаралары 2011 жылмен салыстырғанда 2 есеге, ал 2009 жылмен салыстырғанда 3 есеге аз. Демек, аталған кемшиліктерді аталған орган қызметкерлері өз қаперлерінен шығарылып алғандығымен дөлеледенеді.

Ал, ҚР Бас прокуратурасының келесі статистикалық мәліметтеріне сүйенсек Оңтүстік Қазақстан облысында 2011жылдың 4 айы мен 2012жылдың сол мерзімі аралығындағы қайталанып қылмыс жасалу 132,3%-ға өсken, ал ол Сарығаш каласында 233,3%-ға, Шымкен каласы Абай ауданында 221,3%-ға, Әл Фараби ауданында 1187,5%-ға өсken. Қылмыстардан келтірілген залап соммасы 2012жылы 363041,52 мың тенге (2011ж. 334356,3мың тенге) яғни 8,6%-ға өсіп, 2012ж. 29414,65мың тенгеге (2011ж. 25547,0 тенге) соммасында мүліккө шектеу койғанымен, келтірілген залалдың 2012ж. 109608,1мың тенге (2011ж. 152890,1 мың тенге 28,3%-ға аз) орны толтырылғын, яғни тек 30,2%-ға ғана.

2012 жылдың 4 айында Оңтүстік Қазақстан облысында барлығы 2564 тұлға қылмыс жасаған, оның 1309-ы сотка жолданып, қылмыстық жауапкершілікке тартылған, (яғни 51%-ы) оның 2193 тұлғасы жұмыссыз (85%-ы). Жалпы қылмыс жасаған тұлғалардың 185-і қайта қылмыс жасағандар (7,2%-ы) оның ішінде кәмелетке толмағандары 4-үі, 1-үі аса қауіпті қайталану (особо опасны рецидивист), 1-үі түзеу жұмыстары кезеңінде жасаған, 15-і шартты түрде сottalғандар. 2564 қылмыс жасаған тұлғаның 29-ы мемлекеттік қызметкерлер, оның 19-ы құқық корғау органдары мен сот жүйесінің қызметкерлері, 1-үі депутаттыққа үміткерлермен, 2-үі әкімдермен жасалған. 12 тұлға сотпен медициналық тұрғыда мәжбүрлеу шаралары колданылған[7].

Бұл мәліметтер әлі де болса еліміздегі криминогендік жағдайдың өршіп тұрғанын дәлелдейді. Қылмыстардың алдын алу мен қылмыскерлерді құрықтау құқықкорғау органдарының еншісінде. Бұл орайда прокуратура органдарының алар орны ерекше. В.В. Ключковтың пікірінше: «Прокуратура органдары функцияларының маңызын, мемлекет пен құқықтың айқындаған бағыт, мақсаттарымен байланыстағы функцияларымен туғындау кажет». Аталған функциялар арасындағы байланысты Сократтың пікірімен

түсіндіріп көрсек. Сократ: «Ең бастысы – жақсы зандардың қалыптылығы мен заңды сыйлайтын азаматтар, сонымен қатар білетіндерін басқаруы» - деп көрсеткен. Жоғарыда келтірілген статистикалық мәліметтер ғалымның «занды сыйламайтын азаматтарға» қатысты болып отыр.

Дегенмен, қазіргі таңның проблемаларын шешуде құқықкорғау органдарының, оның ішінде прокуратура органдары қызметкерлерінің толығымен талаптарға сай келе бермейтіні мәлім. Бұған елбасымыздың 2012 жылы соғыр айындағы Жарғысына сәйкес құқық қорғау органдарында жүргізілген кезектен тыс аттестацияның корытындысы дәлел. Аттестацияны өткізгендеге дейін жоғары тұлғалы республика және облыстар деңгейіндегі 28 басшының (оның ішінде прокуратура органдары қызметкерлері де бар) өз формаларын шеше отырып, карераларын тоқтатуы кездесіп отыр. Жалпы құқықкорғау органдарының аттестациялауға қатысқан 100 000 қызметкерінің 12 500 өтпей қалған. Бұл ғұлама ғалымның «занды білетіндерін басқаруу» деген пікіріне қазіргі таңдағы қоғаммен берілген баға деп түсінуге болады.

Ендігі жерде, Сократтың «жақсы зандардың қалыптылығына» қатысты заннамаларға тоқтала кетсек.

ҚР ҚП кодекстің 232-бабының 3-бөліміне сай адамды немесе орынды жасырын аудио және (немесе) бейнебақылау жасырын тергеу әрекеттерін санкциялау прокурордың өкілеттілігіне берілген занның «жақсы» және «қалыптылығына» келмейтінін түсіндіріп көрелік.

Себебі, ҚР Қылмыстық процестік кодекстің 193-бабы 1-бөліміне сай прокурор, сотқа дейінгі тергеп-тексерудің зандылығын кадағалауды, сондай-ақ қылмыстық қудалауды жүзеге асыра отырып, қылмыстық құқық бұзушылық туралы арызды тіркейді және оны өзінің іс жүргізуіне қабылдайды және сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асырады деп көрсетілген. Сонымен қатар, ҚР ҚПК-тің 193-бабы 12-бөліміне сәйкес айрықша жағдайларда тергеп-тексерудің объективті және жеткілікті болуын қамтамасыз ету мақсатында қылмыстық қудалау органының жазбаша өз бастамасы бойынша не өз бастамасы бойынша істі бір органнан бір органға береді не өзінің іс жүргізуіне қабылдайды және оларды осы Кодексте белгіленген тергеуілгіне қарамастан тергеп-тексереді.

Ал бұл аталған кодекстегі тергеп-тексеру қағидаттарына қайши келеді.

Атап айтқанда, ҚР Қылмыстық процестік кодекстің 23-бабының 1-бөліміне сай қылмыстық сот ісін жүргізуде айшынтаушы мен қорғаушы тарараптардың жарыспалылық пен тең құқықтық қағидатына көленкесін түсірмек.

Яғни, бұл біржакты тергеп тексерудің жүргізілмейтініне нық сенімнің болмауына құмән тудырады. ҚР Қылмыстық процестік кодекстің 19-бабы 3-бөліміндегі кінәсіздік призумциясы қағидатына сәйкес туындаған құмән күдіктінің, айшынтаушының, соттаушының пайдасына шешілуі тиіс.

Жалпы, қылмыстық пен қылмыстық процесс заннамаларының мақсаттарын жүзеге асыруда, Қылмыстық пен Қылмыстық процестік кодекстері бір-бірімен тығыз байланыста болады. Қылмыстық кодекспен байланыссыз Қылмыстық процестік кодексінің ережелері ешқашан еш жерде қолданылмайды. Қылмыска қатысты субъективті факторларға қарамастан оған Қылмыстық кодекстің накты бабын қолдану тәртібі бірінғай болуға тиіс. Қылмыстық құқық нормасын колдану процедурасы қылмыстық процестік занында орнықтырылған. Демек, аталған қайшылықтар ҚР Қылмыстық кодекстегі зандылық қағидатына көрі әсерін тигізбей қоймайды.

«Ағаш ұрлау туралы заң жөніндегі айтыстар» деген еңбегінде К. Маркс билай деп жазған: «Мысалы, есімдіктер нысандары есімдіктермен, ал жануарлар нысаны – жануарлардың етімен және қанымен қаншалықты тығыз байланысты болса, сот процесі мен құқық бір-бірімен соншалықты тығыз байланысты. Бір ғана рух сот процесін де, занды да жандандыруға тиіс, ейткені процесс занын өмір нысаны ғана, демек, оның ішкі өмірінің көрінісі... Егер нысан мазмұн нысаны болып табылмаса, онда ешқандай құныдылық болмайды» [8].

Сондықтан, прокурор сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыру барысында жасырын тергеу әрекеттерін санкциялау өкілеттіліктерін судьяның құзіреттілігіне беру қажет.

Сондай-ақ, ҚР Конституциясының 75-ба сай санкциялау соттық құзыреттілігіне кіреді.

Неміс зерттеушісі Катарина Грефин фон Шлиффеннің сөзімен айтқанда, сот өндірістің қашан басталатындығын, қалай өтетіндігін, алғашқы нәтижесін де сот өзі анықтайды. Зерттеушінің пікіріндегі «Өндірістің алғашқы нәтижесіне» - сотқа дейінгі тергеп-тексерудегі жасырын тергеу әрекеттерін санкциялауды жатқызуға болады. Сол себепті, әр қылмыстық іс бойынша әділ үкім шығаратын және ол үшін жауапты тұлға судья болғандықтан, прокурор қылмыстық процеске тергеп-тексеруші тұлғасы ретінде қатысуында жасырын тергеу әрекеттерін санкциялау өкілеттілігінің де сотқа өткені абызal.

Қылмыстық процеске қатысушы тараптардың жарыспалылық пен тен құқықтық қағидатын жүзеге асырудың тағы да бір жолы республикамыздың қоғамдық қатынастарды реттеуде «Жеке детектив туралы» заңының кейінгө қалдырмастан қабылау қажеттігі туындауда. Аталған заңының қабылдануы әділестіліктің туын желбіретіп қана коймай, сонымен катар жаңа жұмыс орындарының ашылуына да (оның ішінде құқықкорғау органдарынан зейнетке шыққан кәсіби мамандарына да, жұмыссыз жүрген зангер мамандығын игерген жастраға да ж.т.б қатысты қатысты), мемлекетке салыктардың төленуіне де он есерін тигізбек.

ӘДЕБИЕТТЕР

[1] 1992 жылдың 2-наурызында өткен Біріккен Үлттгар Ұйымының Бас Ассамблеясының 46 сессиясындағы №46/224 резолюциясы

[2] КР Конституциясы

[3] КР «Нормативтік құқықтық актілер туралы» заңы 24.04.1998ж

[4] КР Қылмыстық процесстік кодексі. - Алматы: ЮРИСТ,2014.-344б

[5] КР Қылмыстық кодексі. - Алматы: ЮРИСТ,2015.-204б

[6] КР Президентінің 17.11.2014 ж. №732 «КР әлемнің ең дамыған 30 мемлекеттің қатарына кіру жөніндегі» Жарлығы

[7] КР Бас прокуратурасының құқықорғау органдары қызметтінің есебі, 2012ж.

[8] Маркс К., Энгельс Ф. Соч.2-е. изд., т.1,с.120, 122,157.

REFERENCES

- [1] 1992 on March 2 in the last 46 of the United Nations General Assembly session №46 / 224 resolution
- [2] The Constitution of the Republic of Kazakhstan
- [3] " On normative legal acts " law 24.04.1998j Republic of Kazakhstan
- [4] The Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan . Almaty : Lawyer , 2014. 344b
- [5] The Criminal Code of the Republic of Kazakhstan . Almaty : Lawyer , 2015. 204b
- [6] of the President of the Republic of Kazakhstan . №732 " to join the ranks of the world 's 30 most developed countries of the decree"
- [7] The report of the activities of the law enforcement agencies of the Prosecutor General 's Office of the Republic of Kazakhstan in 2012 .
- [8] Marx , Engels F. Soç.2 . izd . t.1 , s.120 , 122.157 .

ОСОБЕННОСТИ СООТВЕТСТВИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫХ АКТОВ К МИРОВЫМ СТАНДАРТАМ

Н.Р. Бижан, А.Т. Кокенова, А.Р. Бижанов

Халықаралық гуманитарлық техникалық университет, АӘИУ

В статье рассматриваются проблемы соответствия санкционирование скрытых оперативно-следственных действий в уголовном праве и уголовно-процессуальном законодательстве Республики Казахстан к мировым стандартам.

Ключевые слова: кодекс, закон, санкция, оперативно-следственное действие, мировой стандарт, прокурор, судья, статистические материалы, претупление, принципы.